

باقی از تو بدینے رود و اندیشہ واپس رفتن سودا انگیز است نظم

نچتہ گردو از تھیستہ دور شو	بچو بر جان محقق نور شو
کار پتہاں کن تو از چشمان خود	تا بود کارت سلیم از چشم بد
پیش نشان گو خطر باشد بجاں	لیکب نشکیند عالی ہمتاں
پنبہ و سواس بیرون کن ز گوش	تا بگوشت آید از گردوں خروش

و سرگردانی جہانیاں و تنہائی تو ترا در گرداب حیرت نیندازد نظم

سر شکستہ نیست این سر را بند	چند روز سے جہد کن باقی بچند
قبلہ جہاں را چو پتہاں کردہ اند	ہر کسے رو جانے آورده اند
آنکہ بیند او سبب را عیال	کے تہد دل بر سبہائے جہاں
این سبہا بر نظر با پروہ است	کہ نہ ہر دیدار صغش را سزاہت
بہینہ باید سبب سورخ کن	تا سبب با را کند از بیخ و بن
تا منہیب بیند اندر لامکاں	ہرزہ و اند جہد و اکساپ و کاں
خسرم آں باشد کہ تفرید ترا	چرب و نوش و داہمائے این سرا
کلام ز لسان نہ کہ نابینا نہد	تا کہ او از چاہ و از گودارید

اسے دریغ کہ ہنوز این سرگردان کوئے قلب چارہ خوراک گفت دانستہ بامن خموشی نے گراید نظم

کار آمد حصہ مردان مرد	حصہ ما گفت آمد این ست درد
دفتر صوفی کتاب و حرف نیست	جز دل اسفید بچوں برقت نیست
زاد عالم چیست آثار مسلم	زاد صوفی چیست اتوار قدم
از ہزاراں اند کے زیر صوفی اند	دیگراں از دولت او سے زیند
روحیں عشقے بچو گر زندہ	در نہ وقت مختلف را بندہ

خطبہ بیاض تازہ جنونے خاطر پشیمان را بر قرآنم آوردن این سفینہ داشت من عبد الخواہش را
 در دولت سرانے عبد اللہی سنگسار خجالت گردانید ندانم این دست یا دشمن جان من است ابوالفضل
 را کہ بسر نوشت آسمانے مورد امتداد است پرچویم اگر از پستیہائے او نویسم قعر گو کم قطری و
 پست ہستی او در اندیشہ دور بینان بارگاہ دانش نگذرد و اگر عالی قطری و بلند پروازی و
 در بینی و تیز روی او شرمی نویسم و محدود فاسد زمان دزمانیان کجا گنجد بہر حال بوالعجب

کسے است کہ اگر خرف لایہ مروارید فرود شدہ سو دکنڈو اگر مروارید را بہ خرف دیدہ فائدہ بتیہ شد الحمد
 کہ بنیائیت ایزدی لواکر خاطر ہی است کہ کیا گران روزگار مفلس دیدوزہ گراویند نہ از دوستاں
 بر خاطر او بندگی و نہ بردشمنان از گزندگی دشمنان از دقارغ دل و دوستاں از خوششدہ سپہات
 چہرے گویم در معاملہ جائے او کہ محل رواج بازار تمیز است نہ دوستی بکار آید و نہ دشمنی آزار رساند
 مجملہ از انچہ بعد و قصد از آسمان فطرت بر زمین و ناعت فرود آمدہ از شناسائی مزاج زمانہ خرنسائی
 مے نماید و خود را از عاقلان این نشاء عاجز مے داند مسودات این سفینہ است از انجا کہ معاملہ
 حقیقی با جہان آفرین است محل معدرت نیست و چوں در گروہ تعلقیال در آمدہ و دوستد یا پیشا
 مے نماید علیہ کہ پسند مشکل پسندلی خود پسند باشد نداد پس ہاں بہتر کہ در سخن بستہ آید
 و پد انچہ سلطان وقت فرماید اتشال نمودہ از طعن و تحسین یکسو آید و آغاز این سرمایہ مالنجولیا
 ست دوم رجب بن نہمد و نو و ہشت در دار الخلافت لاسور نوشتہ شد۔

اقتحاح بیاض۔ امروز کہ زمیاد بست و ہشتم ہر ماہ الہی سن سی و ہفت سہ شنبہ چہار دہم
 محرم سن ہزار و یک است در عرصہ و کشائے کشمیر تازہ خونے در سرافت اوہ این شہوریدہ
 شورستان طلب لاشرہ سخن گزیدن و گزیدگی خود را خریدن بریں آورد کہ بنے رنگین از سولے
 خود کدانش دید۔ ورتے چند را کہ بزبان رسم بیاض نامند و بلسان تحقیق مالنجولیا نامہ خوانند سیاہ نماید
 و حالت تذبذب خود را خاطر نشین و در بنیان عرصہ بنیش کند الہی از کشاکش اندیشہائے تباہ
 نجات فرمائے بر حافظہ خود اعتماد نیست تا تعہد مکر نوشتن نماید و حالت سنجیدہ نیست کہ برگزیدہ
 خود اعتماد داشته باشم نظم

دولت اگر ہمدے ساختے عمر بدیں نیر نہ پرواختے
 و ردلم آید کہ گناہ کردہ ام کیں ورتے چند سیاہ کردہ ام

اگر چہ محرک خاطر و تسوید این اداق برداشتن مناسبات خویش بود لیکن بچہت دیر بدست آمدن
 و دشوار بہم رسیدن آن و نیز در آمدن این کس با تعلقیان متاع پرست و محشور شدن باین گروہ
 از خوش آمد ہائے این طبقہ کہ خود را خروار و خرمن خرمن بہم مے رسید۔ آنچہ خوش آمد طبیعت بود ریافت
 فطرت و بیانیہت مشرب برداشتہ نیز داخل مسودہ ساخت۔

دیباچہ بیاض۔ بابو افضل بن مبارک کہ بتائید ایزدی از صلح کل فراترک شدہ ترو حجت یا
 طبقات اتام مے بازو۔ چنانچہ برائے مہمانی برادران فطرت بیا صہا سراجام مے دید۔ بچہت

آشنایان معاشرت نیز در تہ چند سیاہ سے سازد۔ اپوزتعالیٰ اور انچود مشغول ساختہ فارغ خاطر
گرونگاوالہ شہس و ما بقی ہوس۔

عنوان بیاض۔ براہیاب خطت و ارباب عبرت مخفی نہاند کہ درینو لاکہ بحسب تقدیر یا از زاویہ
عزت برآمدہ در بازار کثرت افتادہ است۔ و ہوا رہ در ہد اپنات و ہسالات قصب السبق از
انوان زمان ہر وہ اگر چہ در نظر کوتاہ بیناں اعتبار بے مداد نیوی کہ محل حسد اکثر ہر اور ان طبعی ہست
یافتہ اہم معنی پیش بالغ نظر از بازیجہ بازار بیان اسواق نفس الامری شدہ ہست۔ اعاذنا اللہ
تعالیٰ من شرورنا و شرور ہم بیاض چند کہ این بیاض از اخیلہ است۔ در ازینہ و مختلفہ سیاہ کردہ
مے شود۔ اکثر ازاں مزخرفات لاطاعل ست معلوم نیست کہ عشر عشر ان مرفعی خاطر مے کہ دست
روزگار گرد امن او نتواند رسید شدہ باشد و ہذا ایضاً من اقسام الخوین قان لہنون فنونانہ
العبد الماقل ابوالفضل بن مبارک عقی عنہما فی سنۃ اثنین و تسعین و تسعمائتہ اللہ اکبر آنچه
آزادادی امین دانستہ در مفارقت کجکول باکی تسلی بے جست۔ چون تنظر اسعاب طاعت
آزاد سزاوار اجوائے کجکول دانستہ چنانچہ خود را از نظارہ جمال او محروم بودن لائق ندید۔ این
گنجینہ اسرار ایزدی را گنجور شدہ ہر روز را تہ اتان بملی دانائین کردہ و اورا صاحب روز
تہنائی گزار گنونات خاطر دور اندیش است۔ دانستہ منعب یرم آرائے ملک تعلق داد تا در ان
روز بیخانیہ دارد مثل آشنایان روزگار معاملہ نکند و انیس محفل دل و جلیس مجمع بقان گشتہ از
اندوہ و شادی کہ فرزند ان ناخلف خوف ورجانہ پاسبانی کردہ بزرگ از اولاد ہر ہست
مکرم و نامکرم نہ فرسید۔ بیست

متاع گراں مایہ کاسد مہا و دگر باد حسنہ عیب جاسد مہا و

نبی ان اللہ چہ قسم جنون گرد سرا پائے خاطر مے گرد۔ منگہ ہمت در بے دلی دانستہ ام و روزی
نیست کہ ازاں دولت خانہ ہن او نوشتے نرسد۔ این چہ تراژست کہ مے ہایم و این چہ بگردی
ست کہ مے اندیشم ابوالفضل اگر کسے تراژست ہست تو طود مایے شناسی۔ خود بخشا از رعوت دانش
و عطاوت کردار باز دانستہ از خواہش و بے خواہش نجات بخشیدہ محرم خودم ساختہ حیات
اید موصول ساز سال تہصد و نود و ہشت ہجری در لاہور قلمی شد۔ اللہ اکبر۔
کجکول مجموعہ ایست کہ راقم اس سطور در شوریدگی احوال یعنی سخنان طائفہ علیہ صوفیہ را
مسورہ کردہ بود و از نادانی خود را ازین طائفہ دانستہ از علم یقین بعین یقین آمدہ خیال مے کرد

آخر توفیق الہی از جہل مرکب بہ جہل بسط آئندہ امید کہ بعلم شناسانہ بیوطن عمل خراب۔
 دیباچہ بیاض معاملات ہمیشہ معاملات دنیوی وانگہ از سرکار خود نگاہ داشتن
 چون راہ مخالفت سپردن با فطرت بلکہ طبیعت بود درین مدت کہ چہ بمثل پست ہمتاں دنیوی
 چہ بغیر آن درگروہ بے شکوہ عاشقان دنیا مبعوث است۔ بسرقت آن نئے آندہ ہوا را ہاں را از طول
 اہل دشواری و طغیان آزدانستہ بہ ہمتاں سرکار خود نے رسد تا آنکہ بستم رمضان سال نہصد و نود
 دہشت کہ دلی دورین در گرد سرابائے جہاں و جہاتیان مبصرانہ نگاہ سے گردوہ در بازار خرید و فروخت
 و سودنیاں زمانہ زمانیاں بر مکاسن خواطر با تھان و مشتریان و فنون آرائش و نکوش ایشاں
 کلا را نظارہ کردہ سخنے چند با خود در میان آورد کہ نوشتن آن مشتبہ بچو فروشان گندم نامے شود کہ تھی
 سخن آنکہ بعد از گفتگوئے بسیار بریں شد کہ بہ کلیات امور وار سیدہ ضوابط جریبہ قرار دہد و برائے
 نگاہ و نگاہ داشت مذکرے چند تعیین نماید کہ اگر نفسے چند دریں معاملہ جائیکہ سلوکے کار و نامے در بلا
 پایسانی است۔ بہت سے دہند۔ خود ہم بسرکار ما منتظم سے شوم و ہم این نفس امارہ را کہ بہ توفیق
 الہی از تواجز خود مندی بلجام آہنی مقید شدہ از زخارف دنیوی باز آئندہ جز دادہ یک بزرگ نگاہ
 نے کند موانع صوری حسی نیز از نگاہ کردن این مرد قریب نامرد معشوق ہم رسد ہم خواہشے کہ از
 رنگد بشریت و فطرت و ہمت و طبیعت میر نماید کہ یک مرتبہ جمعی از خود بیان محبت ما شرافرام
 آوردہ و بر کار مرشد و پادشاہ خود خدمتے شائستہ و زور حوصلہ خود بہ تقدیم رساند و نہ مردانہ کار
 کہ نامے بے انصاف را جز انصاف راہ نباشد نماید تا دور بینی و آدم شناسی این سر کردہ ایزدی
 بر مردم پر تو ظہور آندہ از دو باعث ہدایت جمعی شود و ہم کو تہ بیناں چشم اندیشہ کہ پیوستہ و خلوت
 خود زبان طعن کشودہ سے گویند۔ کہ چہ لائق با وجود ما قدیم الخیرت جنگ آزمائے طالب علمی
 را از حسیف حسی با درج کسے بروں و دندی سر آمد سپاہیان آوردن تھل بر دل و زبان آئینہا
 نہادہ غرق عرق خجالت گردانیدہ آید و ہم این کس بہ بدرقہ توفیق الہی از باز عکس نمائے این کار فرمائے
 والا بر آئندہ در میان گروہ نادانان زیست آرمیانا نماید سامان پذیرد و اسباب این خواہش والا کہ
 از ترکیب بدیع مذکور پیدا آمدہ است۔ سر انجام یافتہ کامیاب صورت و معنی شود و اگر بہت نے
 دہند و فرصت گل چیدن ازیں باغ نے شود۔ بارے و تفسیق و انتظام نیت خیر پذیرد و کردن این
 جہاں خدای بہتر یا در غفلت بودہ بکتیم عدم فرورفتن پس این کار بہت تصحیح نیت نہ توفیق اہل
 کہ مانع قوی ہر بار بود۔ شروع کردہ شد۔ مینا الکسب و منہ التوفیق نیتہ ابو الفضل بن مبارک

عفا اللہ عنہا اللہ اکبر چون خاطر فائز از گفتار بے کردار شرمندہ و نجلت زودہ شد از کجکول جیا کرده
 مفارقت جست و آنرا در گوشه نهاد و دل ہرزہ گرد چون بہ بیاض عادت کردہ این بیاض را بصاحب
 یا مناد مت یا مواعظت اختیار کردہ۔ وَاللّٰهُ يَهْدِيْٓ اِلٰى صِرَاطٍ مُّسْتَقِيْمٍ بر ظہر کتاب کیمیا نوشتہ اند
 فرد کیمیا خواہی زراعت کن کہ خوش گفت آنگہ گفت ندرع ثلثا نش زراعت و ثلث باقی ہم زراعت
 اے برادر این چیز زراعت کہ میخانے آنگہ معدہ آرا پر گردانند و مس وجود را طلایہ دہ دی کند در مرتبہ
 قناعت و در مرتبہ صلح کل و در حالت محبت کائنات است و در مذہب تحقیق بالغ نظران مکون را
 راہ نیست تا بکنونات آودہ امکان چہ رسد و درین درگاہ صلح کفر است و محبت کائنات نزدیکہ ازینجا
 است کہ گفتہ اند حَسَنَاتُ الْاِبْرَارِ سَيِّئَاتُ الْمُفْسِدِيْنَ بخاطر مرحومی نرسد کہ عدم توجہ بکون چہ معنی
 دانستہ باشد و ازینجا بہادیر بطلان آمدن برادر بیچارہ ممکن را دریافت حضرت و جوب از قسم
 محال است و طلب محال امری است عبث لیکن مسکین را ممکن کہ بصحابت نفس ناطقہ
 مشرف شدہ است و علمک رسد واجب دانستہ اولاً تخلیہ زوائل و ثانیاً تخلیہ نفسا مل
 نمودہ بر مراتب علمی رسد و ازینجا از من و قبح کہ اقتبائے بیش نیست۔ گذشتہ حسن صورت
 و سیرت را کہ دائم نزدیک است۔ از نظر انداختہ بخاطر مستسعدی گردود در زہمت گاہ خاطر
 مکون و مکون را ہم آنجا راہ نیست بیجان اللہ تعالیٰ اعظم نمیقہ ابو الفضل بن مبارک ببلدہ لاہور
 سہ است و تسعین و تسعمائتہ۔

انتخاب اختتام تحفہ العراقین خاقانی۔ مبدع سخن و مخترع معنی حرف سرائے خود ستانی
 خاقانی در ستایش آباد جہاں مزدور نوش را با نیش و جرات را با مرہم ترکیب دادہ تحفہ العراقین نام
 نہادہ است اگر عراقیاں شناد دوست آزاد و نیافتہ بہ تحفگی برداشتہ پر نقش نمایند کہ سالار میزبان
 و کوجویانے تمیز یادیں باب حرفے چند بمذاق نفس الامرے گوید کہ شورش جہاں آسودہ بازنیا رد
 ہماں بہتر کہ من ہم چوں ہمہ مردم کند عشق این در گردن خاطر انداختہ زلہ بردار باشم و ازین جوارش
 ناگوارش کہ پیشانی فطرت را داغ و نا صیہ طبیعت لا نور چراغ است۔ پارہ در مطاوی کجکول
 خود کہ در موطن خاص بزبان مخصوص آنرا ابو الحریص نے خوانند و ارد شاید کہ معدہ آرا این سیاہ
 کنندہ کاغذ و تباہ کنندہ دل را از سیاہ کاری سپرے پدید آید و از کتاب بکتوب پرواختہ از نقش
 بنقاش گراید بارے بہر حال بمقتضائے خواہش فطرت خود کہ آن در معنی از مطالب طبیعت است
 یا بموجب جویائی طبیعت کہ در لباس فطرت تلبیس سادہ دلالے کند یا بملاحظہ دیگر ازین

مرح ستان آنچه خوش سے آید یا برائے ضیافت لطائف معاشران زمانہ درخور باشد برداشته
ضمیمہ برداشت ہائے دیگر ساخت۔ الہی اور باوجود مشغول داشتہ از کمونات کہ چہار سوئے آشوب
است باز دار اللہ بس و مابقی ہوس۔

اللہ اکبر خطبہ مجموعہ مشتمل بر نظم و نثر شرح فیضی۔ اللہ الحمد کہ اس نگار خانہ معنی المنشی و شوار
پسندان و گزین مکتبہ سبحان پیراستہ آمد و بدستگیری ایزد باری کہ گنجینہ کشفائے معنی است۔ این
بوالعجب نامہ کہ نایب عیش بیدار دلال و خواب انسانہ دغنودہ بختان است فرام شد۔ از انجا کہ
این شوریدہ خاطر از افزونی خدمت و فراوانی پرستاری خدیو تھرا شناسان اورنگ آرائی صورت معنی
سکندر شکوہ ارسطو دانش تحقیق طراز تقلید گذار پایہ افراز چتر و دیہم شاہ نشان کشور واقلم بیت

پئے موریت از کیں تابمہر ش سرمو نیست از سرتا سپہر ش

ہر آں پیشہ کہ بر خیزد از ہمیش سر نرود ز بید بار کا ہمیش

نیارست برسی دانش چنانچہ باید پرداخت و این خدمت گذاری را سوا یہ بخت وری اکسیر
سعادت اندوزی و انتہائی برنامے دریں مہین کار بسر آور و دیگر چیدن سخنان دانش اندوزان
دل نہ نہادی تا آنکہ زمانہ شجرہ انگیز و چرخ فتنہ پرداز دہم ماہ سفر سن ہزار و چہار ہجری واقع
شکیب ریلے جانگداز برادر بیک کردار قلاؤز حقیقت پژوهان دانش آموز روزگار ہنگامہ آرائے
تیغ و قلم علم افزا مردی و مردانگی کام بخش ناکامان مرہم بند روزگار خستگان گجور اسرار شاہنشاہی
دستور العمل دستوران۔ بیت

روی او چوں ز رائے او فروخت آفتابے بافتاب آموخت

بر روی کار آورد دانش اندوزان بہ تیرہ روزگارے نشستند حقیقت پژوهان ماتم آرائے
حق پژوهی گشتند عشرت را سرید یوار آمد و نقش فرخندگی از لوحہ روزگار ستردہ شد اگر آن نیرو
دائمی کہ با آسمان در آویختی و بزمانہ در افتاد می آفتابہ آسود می کہ تار و پود این کہنہ خیمہ از ہم بگنجیختی و
پیوند روز و شب را کہ ستردن راحت و آسودن محنت است از ہم بگسلاندی۔ قطعہ

گر راہ بروئے سوئے ایں خیمہ کیو آنگہ نشستی کہ طنائش گستی

در دست من پمیرخ رسیدے چنانکہ آہ بند طلسم آں ہمہ در ہم شکستی

نے نے آسمان بر زمینان خون سے گزید و زمانہ از زمانیاں شوریدہ تراست نزدیک است کہ
چرخ از روشن بار ماند و اوراق سال و ماہ در ہم نور دیدہ آید نظم

وقت است کہ وقت در سر آید سیلاب عدم زور در آید
 وقت است کہ مرکبان انجم ہم نعل بیگفتند و ہم سم
 استغفر اللہ آن پر شک صورت و معنی کہ عیسوی دم او مردگان را جاوید زندگی بخشیدے ہرگز محکم
 مردگی نہ پذیرد۔ لیکن از بے آرزوی زمینیاں انہیں پہنچی سرانچے رو در کشید و دیرین آرزوئے
 آسمانیاں بر آورد تا ہم آمان قدر کام بخشی و اندازہ وارستگی او بر گیرند و ہم ایناں دانش و
 نیک بختری باز سر نو براندوزند۔ قطعہ

ہر گردوں دانش و بینش زیر ابراج سل جمال نہفت
 او چو جال بود و جال نمیردین زندہ را مرثیہ ندانم گفت

دریں تیرہ روزگار عشرت مردگی خاطر خستہ باندا زہ دریافت۔ برخی از باستانی تا بہا نظم و نشر
 انتخاب نمود و مجموعہ سر انجام دادہ بود کہ تختی بیماری جان غمگین و دل خونین دو پذیرد و دریں مرکب
 یک رنگی و برگ ریزد و ستداری ہمزبان یک و غم روانے کہ در مردم زاد لسانی از اں داؤ بیست بیت
 آید و نفس دیوانہ نقش تجر و فریب را کہ پیوستہ بہزن قافلہ وار تنگی است اندر زگر از شیوا زبان ہم
 رسد بہ بہات ایں کار ترنگ کہ لغزش گاہ دانش ملشاں ہشیار خرام است نہ بزور بازوئے مہین
 ہندی شاد پر آگندہ قت است۔ لیکن خاطر ناشائے از گرسنہ چشھے معنی بجائے گو بہر خرفاریزہ را بگرتہ
 نزد و شو از گزینان سرمایہ شمساری سر انجام نمود و دل کوتاہ میں از لب تشنگی سخن سیراب را
 و ریادانتہ بخیارہ گاہ و دور بیناں خردہ گیر گشت۔ بیت

آنچہ یا قوت گفتہ میناست چہ خردشی کہ جو ہرے میناست

اللہ اکبر۔ ابو افضل بن مبارک کہ از مطالعہ کلمات قدسیہ تیز روال عرصہ شہود و دور بینا
 بانگاہ وجود و خیال باطل افتاد و خور از مطمئنان وحشت جائے کون دانستہ از منتسبان
 ایں گروہ والا شکوہ سے گرفت و نفس نکراند و ز اور از صلح کل گذرانندہ بخت عامہ رسانیدہ از خورشید
 بزم و ماتدہ بود کہ ناگاہ حسن سانبھری را کہ از سمران مخصوص نفس ہرزہ اندیش اورا معاصب روز
 تجر و انگاشتہ بود پیمانہ ہستی پر شد۔ اطمینان خاطر را سرسنگ آمد و دل ہم آغوش رضا پرودہ
 ناموس دریدہ شد گاہ گناہ نفس را بردل سے کو فتم و گاہ جرم دل را بنفس حوالہ سے نمود تا آنکہ دل
 پرودہ جیائے ایں امارہ رائے درید و نقش بوالعجب پیاٹے و ذوق تو بہائے خود مشاطگی دل سے
 کرد و روزے چند ایں سرگردان و بستان دانائی را ببطرہ چند سرح بروے داشت کہ

باز یکبارگی سر این خود سراسر خود فروش بخاک ندلت در افتاد یعنی مصاحب حکمت و راستی و
 معاون خدا شناسی و حق پرستی امیر فتح اللہ شیرازی رخت ہستی بر بست و غلقہ در بزم الطینان
 و دلوہ در محکمہ رضائے قوی از اول رو داد این بے آرزوم را بیش از پیش پر وہ کفار دریدہ شد و
 از انجا کہ پیشہ او خدیعت و اندیشہ اولیہ است خود را بہزاجیلہ در لباس دانشن اہتمام داشت تا آنکہ
 بسر نوشت آسمانی یاد فطرت برادر ہمت یار معاشرت مددگار مہاجر ت حکیم ابو الفتح گیلانی مسافر
 ملک بقاشد و پشت ناموس این مزدوار بام افتاد و یکبارہ با تازہ جیلہ اندوزی کساد گرفت
 و روشن شد کہ این ابلیس پرتلبیس مساعت وقت در یافتہ نام دل بر خود نہادہ پیکار کونین یا
 صلح کل نامیدہ است و تا خوشی ذرات جہاں را رضانا م کردہ نہ در وسعت آباد خاطر از رضانا شانی
 و نہ از صلح کل اثر بے مدتے پدید از گروہ عالم بودہ پائمال اندوہ بود و چون کوران صورت و معنی ناشکیبا
 بودہ جزع و فزع مے کرد و از انجا کہ از مشربا عذب راستی جرعه بکام جان رسیدہ است از مطالعہ
 کتب صوفیہ بسبب احترام اس با زآمد و از کجکول خود کہ نا صبح بے غرض و واعظ بے ریا بود و
 مدعی حتم و این سفینہ را بخاطر مشغول پیش گرفتہ و بخود گفتہ کہ طرفہ معاملہ در پیش آمد را ہ تا پیدا
 در اہر تا پدید و ضعف و رتزا بد و دشمن در پیرہن میں ہوشیار باید بود و پا از کلیم در از نگردد
 ہر چہ مناسب حالت بودہ باشد از نزہتگاہ پشیتیاں در یوزہ کردہ دریں محیفہ خود بنویس خود را
 چنانچہ در مدرسہ تحیر ملا اعلیٰ نادانی نادان دانستہ و نمودہ ابجد خوان مکتب دانش گراں روز
 چند بریں نگذشتہ بود کہ رعونت نفس یا ہدایت حق سرگرم مطالعہ سخنان بلند اس طائفہ کہ قدوہ
 العرفانیہ فرید الدین عطار برشتہ نظم کشیدہ بودند ساخت و آنچه بمقتضائے وقت خوش مے
 آذنگاشتہ مے شد بعد از فراغ آن بمطالعہ دیوان حکیم سنائی مشرف شد و شروع در انتخاب
 حالت خود از ان مجموعہ دانش نمود۔ انشد تعالیٰ از برکات انقاس قدسیہ بار یافتہا و تبارک بودہ ہائے
 خود و الا ظاہر و باطن اس حیران انجن آفرینش را از اعمال نامرضیہ مطہر ساخت با وضع پسندیدہ
 خود مزین گرداند و ثانیاً بدوام آگاہی و شہود الہی مشرف داشتہ بہ فتحگاہ رضا و خرو مندی در
 و ثالثاً ببقوہ عنایت بے غایت فراز ک بروہ عالم الطلاق و فراغ مطلق رسانند و محکم ساختہ
 اتصال حقیقی بخشد در وقت مراجعت از کابل نواحی پیشا در دہم ربیع الاول سنہ ہجری ۷۰۰
 و ہشت تلمی شد۔

اختتام منتخب دیوان ناطقانی۔ دانش پذیر کلمات قدسیہ حکیم خاقانی کہ صحبتا بہ از خودی

دریافت مسافر ملک بقا شدہ وقوت او بفعل نیامدہ در پردہ اختفا محجب گشتہ بہت مرالیشورانند
 فطرت مرانشست وشوے داومن فریب خوردہ سخن را از قول شائستہ و عمل یائستہ کہ در
 گوشتبہاہ ماندہ بودیشناسائے مرتبہ گردانیدومن سادہ پاکظیم عمل نہ بہادہ را کہ از بدستی سخن
 شناسی خود را از عالمان از جنبدومعالمان بلند خیال مے کردیمفلس عمل داتا ماندہ جو یائستہ کن از نیک حسنا
 اے کاش اور اسخن خودش ایں قد نفع رسامی تاز حسرت نایافت مراتب دنیوی نجات یافتہ بگشت
 سرائے خسندی رسیدی۔ اگرچہ دل ہرزہ گرد مے داند کہ مقصود از گفتگو نے کشایدواز حرف
 و صوت جز دوری رونے دید۔ اما از تباہی طالع و تیرگی خرو حصن حصین را چلویم خانہ در کوئے
 ایلت اساس نے نہد و سراسیمہ گرد سہرا پائے نشیب و فراز صور و اشباح و پست بلند الفاظ
 ومعانی گاہ کامیاب و گاہ کام طلب است۔ برخی از زمان و در مدارج علمی و مراتب حکمی خلوت
 جائے دل را کاروانسرائے شہد و شکوک ساختہ دریا فکلی را کہ بسوزن توان و دخت و برشتہ نتوان
 بست۔ بر قامت بے استقامت خود مے دوز و دوشطری از اوقات خراب را آبادان انکاشتہ در
 مواجید شہودی وجدانی از کتب صوفیہ کہ از فراخی حوصلہ بر فراز وصول برآمدہ حرف سراسر اندہ۔
 سرگرم گردانیدہ تخیل نا صحیح مشغولی خدا و النستہ خلعت رعونت را سہرا انجام مے دید و پیوستہ از روئے
 سراسیمگی و سرگردانی در عربی و عجمی و نشر و نظم مشغول بودہ با صننام غیر مکرر راست مے کند با کنول کہ از
 انتخاب دیوان خاقانی قرائت یافت و سخن چہند کہ با اندازہ وقت راست آمد۔ بصنیعہ ہر جا ہستہ
 جو یائے عزیزی دیگر است۔ الہی از تشدید حوادث خواہش بامنی برسان بست و سوم شہر صفر
 سنہ ہزار در دار الخلافت لاہور رقم پذیرفت۔

اختتام محجب دیوان انوری۔ نگار خانہ معنی نقش آرائے صوت دیوان انوری کہ صد دام
 رنگین و ہزار کندہ بوقلمون و دیگر رنگ کار شناسان خطہ حرف سرائے افکندہ غلقہ در آسمان بے
 تیزی یعنی نشیب آباد دنیا انداختہ بادہ دانائی بر کم حوصلہ ہائے کوئے طلب خم خم واہہ بزازان
 بازار صورت را کہ در شعب خانہ ایں نشاء فانی کہ دیو بریاست و جم بمزدوسی برول از کار
 ہائے سرہ اوست و نادیدہ دری بر دور بینی گزیدن از شا بستگیہائے والائے اوتام زندگی و
 اسم سروری یافتہ اند۔ بدست گردانیدہ گاہ تحسین پذیرد و گاہ تحسین گر ساختہ است خدا را
 سپاس کہ من غمور ہستی را جرعہ از جام دانش چوں گویم کہ کرامت نفرمودہ و حال آنکہ ایں قطعہ کہ
 طراز خلعت اہلیت تواند شد در پیشم نہاد۔ قطعہ

من وایں عہد کہ با قبحہ رعنائے جہاں چوں خصال عشق بتازم نہ بسہوونہ بقصد
 قدرت دادن اگر نیست مرا باکے نیست قوت ناستدن ہست و لیل اللہ محمد
 اما آنچہ از افسردگی خمار مرا علاج نماید یا شوریدگی خاطر را سود مند آید عطا نکرد ہر گاہ لبالب تخم آسمانی
 حکیم سنائی و خاقانی چارہ خمار مرا ساختہ از اشال این جرہاے خمار افزا کہ بر سبیل ندرت از این ابو المدیح
 بجا بندہ ترا دیدہ چہ کشاید بارے بمقتضائے پست فطرتے بشرے کہ در نہا و این جویندہ راہ دنیا
 بندہ مقصود است بمناسبت خود ازین ابوالاعداد عبارت سخن چند برداشت و بموجب عفو وقت
 علیائے ایزدی کہ در طہیت ہیں کس و دلیعت نہادہ دست قدرت است بہ نیت ضیافت
 برادران صورت و مصاحبان معاشرت ازین بازار پر اسباب متاعی چند برگرفت اللہ تعالیٰ
 اورا از حسنا است بشری نجات دادہ از مدارائے سوداگری بازداشتہ در کنج خمول و گنہای طہیت
 خود گردانا و تا پرستش ایزدی را شایان گشتہ مسافر ملک بقاشود اللہ بس و ما بقی ہوس نیم بیج الاول
 سنہ ہزار و دلا ہور این نقش بدیع صورت بست۔

خاتمہ منتخب یوان ظہیر قاری یابی۔ کار فرمائے ایزدی این مجبور خود را در سراپائے بزم رنگین
 عام فریب ظہیر قاری یابی در عمل دہشتہ سنگریزہ چند ربا ندریشہ تباہ گہر بودن۔ سرمایہ سرور داماندہ
 برداشتن فرمود اے ابو افضل بواجب ذاتے گاہ با کون در نمے گنجی و گاہ در اوانی کون عاشق
 دارورے سچی تو کہ در پایہ شناخت مراتب نشیب و فراز خود عاجزی دم شناخت طبقات عالم چرا
 مے زنی۔ تو کہ از بازار حرف سرائے بخلوت خموشی خرامیدہ بودی۔ چہ شد کہ یکبارگی رجحان قہر ہری
 روی داد و در پئے باد پیمان مدح در افتادی این نفس ذوقنونت چگونہ بنیال باطل آنکہ اسباب
 جمعیت مراتب سخن وری کہ از اسباب واللئے دانشور نیست۔ سر انجام مے یا بد ترا موئے
 کشاں بدار الیقین مداحان ہرزہ گوئی برو اگر از تنگی حوصلہ بے سخن نتوانی بود۔ در ملک سخن قحط
 نمے باشد از معاملات صوری و معنوی کہ از صدق فردغی و کشتہ باشد حرف کے مے زن دہر چند
 تو از گردہ تجسرو نژادان بووہ روزے چند قہرمان تقدیر گردن بستہ ترا در تعلق آباد آوردہ
 است و از آنجا کہ سعادت اصلی داری چشم مینا دادہ اند کہ نشاء تعلق را کہ در نظر کو تہ بھنے از
 ارباب تجر و خارتان است۔ در دیدہ تو از مظاہر اہلی در آمدہ۔ گلستانے مے کند۔ اما زود باشد
 کہ ہامو اصلی مشرف گردی۔ اللہ بس و ما بقی ہوس۔ العاقبتہ ہا نخبیر شہر یور ماہ سال سی و
 شش در دلا ہوز بکارش یافت۔

اختتام منتخب یقہ حکیم سنائی۔ سخنان خرد افزا و معانی عقل آرائے حکیم سنائی غزنوی کہ
 از ظلمت آباد تقلید فراترگ رفتہ از مشرب غذب تحقیق بوئے بمشام جان فرجام اور سیدہ پذیرا
 یہ۔ تو نور اطلاق شدہ است من شناور بوجہ معنی راتوش وقت ساخت و بہ یک خوشے من
 اطلاق را کہ با تقلید بیان از معاملہ فہمی معاملہ صلح کل داشته از بہت خود خواہان محبت اس گروہ
 یوم تا در حین فراغ خاطر با محبت را از خلوت گاہ دل بر آورده با شرم بمتاع صلح را بحیث بخشید بلند
 انحراف اگرچہ از سنائی قصیدہ گورہ ہائے آبدار بے بہا کہ گوشوارہ خرد و الہا را سرد برگزیند یوم۔ اما از
 سنائی مثنوی گو کہ کیا گر شدم۔ سنائی اول اگرچہ بعین برادر حکیم خاقانی خرد پرور است۔ اما سنائی دوم
 ابوالبابائے اوراد و خورا اگرچہ دل از سخنان بلند حکیم خاقانی نور پذیر گشت۔ اما آن لذتے کہ از کلام اعجاز
 مقام حکیم مجرد و رمے داد و در قالب گفت در نے آید چنان باشد کہ آن مستمند دنیا بود و اس پائے بند عقبت
 و آن دریا بندہ گفتار تجرد بود و اس آرایندہ کردار تفرد شکر ایزد را کہ بعضے از حالات خود را از حدیقہ تحقیق
 انتخاب نموده سیزدیم شوال سال ہمدون و نود و نہ ہجری فارغ شد۔ بدار السلطنت لاہور آنا ازیں رو کہ
 وہ ہزار بیت نمود ہنوز خاطر تشنہ سیراب نشد۔ امید کہ از حدیقہ تام نصیبہ وافر بردارد الہی از
 گفتار بگردار را ہی بخش و از کردار بفرغ دل و جلائے خاطر مقامی عنایت فرمائے منیقہ ابوالفضل بن
 مبارک۔ اختتام منتخب دیوان کمال اسمعیل من جوہائے بینیائی را بحرف آشنائی کہ در او انیل
 دیوان کمال اسمعیل رقم ثبت کشیدہ بود یہ کند ارادت در آورده در خارستان بے یوستان ستایش
 و در مرغستان جان کنان خواہش و در ہجراز بسفلیہ برادر کشان کشان برد گاہ خاطر ہیج خرمند را باین
 مشغولے داشت کہ مدارج سخن است۔ شاید حرف سرائے مذکور در اثنائے سخن حرفے چند از معاملہ
 وافی و حقیقت شناسی در میان آرد کہ بقدر شورش دل بے حاصل را قبلی پدید آید و گاہ ہرزہ
 گردی خاطر بریں خیال تباہ مے آرد کہ مراتب سخن بسیار است اگر بدولت سرائے حقیقت نے برد
 شناسائے نشیب و فراز کلام مے گرداند و گاہ اسیر طبیعت بودہ مثل زمان زیور دوست و مخزن
 زینت آرا ہنگامہ مداحی و معرکہ ہجراز از نظارگیان جہاں پیلے سادہ دل بود ہر چند دیوانش
 جا بجا افتادہ بود و باین حالت بقدر سقمی ہم داشت۔ چوں اس کس بتوفیق ایزدی در کوچہ نااہلیت
 خانہ نداد در تحصیل کتاب درست کوشش نمودہ انساں و خیزاں گاہ بادے خوش و گاہ با خاطر
 تیرہ بسرا پائے آن نگارستان صورت کہ فریب مایہ لفلماں و راس الملل بازیچہ ہرزہ کاران
 است۔ نظرے انداختہ چوں ترکان یغمانی تیک از بندہ شناختہ بیٹی چند از ان برداشتہ

تا از اجزائے کجکول کہ ابو القرامہ جنون غست باشد و این اختتام کہ در معنی افتتاح است بیستم صفر
 حتم یا تحیر و تظفر در دار الخلافت لاہور صورت تحریر یافت۔ اللہ تعالیٰ تہی شدنی بعد از پر شدنی
 کرامت کناد و پر شدنی بعد از تہی شدنی عیسر گرداناد۔

بر پشت کتاب اوصاف الاشراف خواجہ نصیر نوشتہ اند۔ ہمانا کہ روزگار دست
 نوازش خیلے بر سر بطلان خود کشیدہ باشد کہ مثل خواجہ نصیرے را با مثال این مقدمات گویا دارد
 تا حال نازنی بر اہتمام خود کند کہ مثل من طالب صلح کلی را در خارستان منازعت آسودہ خاطران
 کوئے عدم ے اندازد و ظاہر کہ زمانہ تخریب پیشہ ماضی و حال را بکلام خود گذارندہ۔ جو یائے در ہم
 آوردن استقبال است۔ این ہرزہ درائی است کہ جرم نفس بدانندش را بر زمانہ ے ہم۔ اے
 ابو الفضل گر ترا سر سام شدہ است کہ گاہ دانستہ زبان اعتراض بر زمانہ ے کشائی و گاہ دست از
 داشتہ نفس را پیش ے کنی۔ مجبور استعداد را زبان کوئے دوست بریدہ و پائے شکستہ وادہ اند بہودہ
 تحروش و با خموشی ہم آغوش باش بیت و چہارم ربیع الاول سنہ ہصد و نود و شش نوشتہ
 شد۔ اللہم ابدنا القراط المستقیم نسیقہ ابو الفضل بن مبارک۔

بر پشت مجموعہ نوشتہ اند۔ مجموعہ ایست وسط المطالب کہ سادہ لوحان کوئے نشیب را
 پیا پیمردی اعمال بسر حد فراز کہ در معنی منزل میانہ روان مسالک مقاصد است۔ ے رساند و
 ہوشمندان بلند پرواز دور بین را از آہنگ فراز بہ نشیب آوردہ سرگردان پادیہ طلب ے گرداند۔
 نگارندہ این نقوش ابو الفضل بن مبارک است کہ در کشاکش ہم بلند و فطرت عالی و کردار پست و
 زلیست زبون ماتم و شور را مورد دست آہی ثبات پائے یا شہیر عنقائی عطا فرما۔ ہمیز و ہم بچہ سنہ
 ہصد و نود و ہشت ہزار الفخرہ لاہور۔ حیثت عن الآفات۔

خاتمہ مجموعہ حکماء مجموعہ مشتمل بر سخنان خرد پروان دانش منش کہ تذکرہ آثار حکیمان گذشتہ و تہذیب
 مسترشدان آیندہ روشن دل تواند شد بر سبیل عاریت حقیقی و ملکیت عرفی بچیت افرائے خاطر
 مشتاق کہ از کوئیں شکلمان زمانہ بہ تنگ آمدہ از حیات حمی سیر دل بودہ شد یا آنکہ خط منغوش کہ
 یو طبیعت نازک بس گراں باشد داشت۔ اما از آنجا کہ روز بازار فطرت بود اورا نظر بر جمال معنوی افتاد
 از رفت عامہ کہ در نہاد او حظوی است۔ ہوارہ بمطالوعہ آن پرواختہ بخون جگر سواد صورت اورا بر بیاض
 دل ے آراست و بے ابنازی مشارکان تماشائے مخدرات تنوع حکمت نمودہ مسرت آراست
 ے شد و ہوارہ بخاطر ے رسید کہ بچیت عموم نور پذیر و شمول خرد پروردی و فوئہ این مجموعہ

کمال را ازین لباس برآورده پیرایه که همه سواد خوانان عربی توانند نظاره جمال عالم افروز او نمود
پوشانده شود تا مستبصران معنوی دولت مند حقیقی گردند و اگر وقت فرصت دهد ترجمه فارسی که ساده لوحان
عجم ازاں بهره ورنه نیز کرده آید لکن الحمد للہ نخستین مطلب یا انجام پیوست و کم جائے بر خاطر شوریده
مشتبہ مانده عبارت مطوبه متعلقه را بکسر تا علی بمساعدی وقت حل کرده آمد۔ اللہ تعالیٰ چنانچه از گفتار بجزوہ
ساخته است از کردار تو انگر گرداناد و بیا من دل رساناد و این گزیده حکمت را به ذخیره روز تجرد ضمیر
کجا کول گردانید امید که بکار آید۔

خاتمه سمرکز ادوالم شیخ ابوالفضل فیاضی فیاضی نیایش یزدی دستمالش الهی که نامه گرامی
صورت انجام برگرفت و در جائے پرانگده برشته، انتظام فرام آمد۔ شرف نگاہان سخن سرانے
نیکودانند که پروگیان آسمانی از نهانخانه معنی چگونه بر فراز حروف خرامش دارند و نور سال گوهرین
الفاظ چسبان به تابخانه دل در شده بزم آرائے نشاط اند۔ شکر فی مضامین تازه طراز و بیان رنگی بیگانه
لفظهای آشکار گوید۔ بیت

پرتو عقل آید این افسانیت آشنا داند که این بیگانه نیست

از آنجا که بنیاد کویائے به گونیائے شناسائی باشد بجز زبان خوشی سرانیدن سزاوار نبود که کدام یار
که در یائے بسوئے در آورد کجا نیرو که محیطی قطره گذارش دهد هر صنعتی زبان حقیقت سرا پا خود دارد خاصه
سخن دلپذیر مراحه افتاده که در کشاکش انبازے در آیم و طیلسان آرم از دوش خاطر برگیرم قطعه
سخن را با استمالش نیست حاجت تو در یار اخسرد شنیدن میاموز۔

بگوش محرمان خود را ز گوید تو کبیل را سرانیدن میاموز

ناکام دست ازاں باز داشته نیرنگ سازی زمانه مے نگار و دفسون پند نیوشی و عبرت
پذیری مے دهد۔ سال سی ام الهی نهصد و نود و سه هجری آن فارس عرصه سخنوری را بسج آں شد
که زمین خمسه را چو لا نگاه طبع آسمان گرائے سازد و در برابر مخزن اسرار مرکز ادوار بسه هزار بیت
گوهر افزائے بنیش گرد و مقابل خسرو شیریں سلیمان و یلقین نو باده از بستان سرانے دانش
سر بر زدند بجائے لیلی و مجنون و من که داستانهای باستانی همدستان است۔ از باطن فیاضی
تراوش نماید و هر یک به چهار هزار بیت پیرایه بلند نامی گیر و در وزن هفت پیکر هفت کشور
بر پنج هزار بیت پذیرائے آبادی شود و در بحر سکندر نامه اکبر نامه قرار گرفت که در
همال قدر ابیات نهرستی از جزائے شکوه شنا همنشایی نگاشته آید در همان روز گارا آغاز نخستین

کتاب شد و یائین پیشینیاں در رموز حریفی بسملہ بیتے چند سامعہ افروز گشت و پہچاں در نیرنگی
نفس و سخن و قلم و آفرینش و دل و علم و نظر و تمیز و داستان و داستان از دریا بار ضمیر ریزش یافت و
بدیدہ دری آن یگانہ آفاق منتظم شد۔ کشور خدائے آن چہرہ نمائے حقیقت را بگرامی خطاب
مرآة القلوب روشناس ملک و ملکوت گردانید۔ از انجا کہ ہمت آویزہ پیش طاق آگہی بود در خاطر
شمیدہ بیخ چیز نے پرواخت و بخت سرگرمی و دلاویزی ہر زمان نقشی دیگر بر روئے کارے
آورد و شغلے پیش نہاد عزیمت سے گردانید۔ تا آنکہ در ان نزدیکی عنوان ہر بیخ نامہ سحر آگہین با
برخے از و استا نہائے پوشش افزا نشاط آرائے سوامعہ آگاہ و لال سخن شناس آمد۔ و از
بسی بیایہ اتجام تر سیدہ و نیز چوں بنیاد شعر و شاعری بر تخیل و ناراستی نہادہ اند۔ فطرت مقدس
گیہاں حدیویداں کم پرواز و آں گردۂ خیالی را در پیشگاہ دولت چند منزلیے نبود و بایں حال
از دید حقیقت طرازی آن یکتائے بزم شناسائی را بنظر شاعری نگریدہ۔ خواہش آن سے
فرمود کہ جو اہر آبدار از لہجہ ضمیر آسمان پیوند بر ساحل شیدا زبانی افتد۔ لیکن از اوجوت درستی و سعادت
یاد می باں نیروئے سخن سرائے ہمیں جوش درونی کترازاں سر شہمہ دانائی ترا دیدی و خوشبین
را از گروہ باد سخنان قافیہ پیائے بر کنارہ داشتی۔ بیشتری ہمزبان خاموشی بودہ در حرکت ناہائے
باستانی شرف نگاہے بکار بردی و پاسانی گرامی انفاس گردہ در صنایع ایزدی تامل فرمودی۔
ہر چند دم سازان نیک سگال افراختن آن بیخ کاخ والا اساس سخت کوشیدندی سود مند
نیامدی و از کشائشہائے روز افزوں معنوی ہمگی آہنگ خاطر در مشردن نقش ہستی بودہ
نگارین ساق پیش طاق بلند نامی تا آنکہ سال سی و نہم آگہے ہدارا سلطنت لاہور اورنگ
نشین فرہنگ آرائے آن دانائے رموز انفس و آفاقی را طلب داشتہ اہتمام یہ پایان بروں
قرار داد فرمود و اشارہ ہمایوں براں رفت کہ نخستین افسانہ نل و من تہرا زوی سخن سنجی سنجیدہ
آید۔ باندک فرصت و الفتۂ اختتام بر روئے کشید و پایہ والائے آفرین برگرفت و دوران کارنامہ
جادوئے بساط لسم آگاہی نگاشتہ آمد چنانچہ خود سے سراید۔ مثنوی

بانگ قلم دریں شب تار	بس معنی نغفہ کرد بیدار
بگداختہ ام دل و زباں را	کین نقش نمودہ ام جہاں را
صد سحر و فسوں بتا رستم	کاین نقش بروئے کارستم
بر خواب نہد فسانہ بازار	من گشتم ازین فسانہ بیدار

شب رام بیست و یکم ہر ماہ الہی سال چہلم یک شنبہ دہم صفر سزا و چہار ہلائے در گرمی آراستن
 این نامہ گوہر آمود و نرمان در رسید۔ آل آزاد خاطر آگاہ از آہنگ باز پسین کشادہ پیشانی
 بشہرستان تقدس خرامش فرمود۔ نظم

جان و خرد سوئے سماوات جرد	قالب خاکی سو خا کے فلکند
کالبہ خاک بجا و سپرد	جان گرامی نہ پیر باز داد
مقلہ گویم بجاناں سپرد	جان دوم را کہ ندانند خلق
بر سر خم رفت و جدا شد ز درد	صاف بر آمیخت بد روی نے

ناظورہ مخوری بسوگوارے نشست و گروہا گروہ مردم در تنگنائے غم جائے گرفتند۔ پادشاہ
 حقیقت شناس را دل بہم برآمد کہ چنان حکمت پر وہ مدحت سرائے رو در نقاب کشید۔ کن
 مدد نشیں چار بالمش بزم اخلاص را ساغز زندگانی لبریز شد۔ شاہزادگان والا گوہر زبان تأسف
 کشوند کہ استادان اول و مزاج دان دانش آموزان از ہنگام بزم حضور دور می گزید نو آئینان
 بزرگ و اعیان دولت را گلدستہ شادمانی از لطاوت افتاد کہ سر آمد و مسازان بزم و رزم
 را پیمانہ عشرت پر گشت۔ فرو بستگان مقاصد را نقش در دل شکست کہ گرہ کشائے و شواری
 روزگار رخت ہستی بر بست رہ گریبان بادیہ غربت را آہ دید جگر و گریہ در گلو گره شد کہ منزل آہائے
 آسائش خاطر از جہانیاں برگرفت جہاں نور دان آگہی طلب بہ غمگدہ تنگ دلی نشستہ اندیشہ
 سفر از دل سترزند کہ سخن آفرین حقیقت گزار را چشمہ زندگانی اپنا شستہ شد۔ تہیدستان آرزومند
 را خار ناکامی بیاشکست کہ کام بخش بے خواہش بر کار گاہ تعلق آستیں برافشانہ و بچہنیں ہر طائفہ
 را شیونہی خاص در گرفت و اندوہ ہے تازہ غریب انوس بر کشید و استان صاعقہ زین بکالبہ گفت در
 نیاید و بیائے چو بین قلم در نوشتہ نگردد و ہر گاہ جہانیاں را حال چہنیں باشد۔ اندازہ درد ناکی من دوست
 صورت معنی کہ تواند شناخت پیش دل و اندر دگی ظاہر چو تہ در حوصلہ قیاس جائے گیر۔ رباعی

تاریک شد از ہجر دل افروزم روز	شب تیز شد از آہ جگر سووم روز
شد روشنی روز و سیاہی ہشیم	انکوں نہ شیم شب است نے روزم روز

و حال آنکہ اس کثرت آرائے وحدت گزین جزا و را ز پذیرے نداشت و مریم ناسور درونے ازہ سر انجام
 مے گرفت۔ نزدیک بود کہ چونہ عصری اس حیران انجمن آفرینش گسیختہ گردد و تار و پود ہستی یکبارگی از ہم
 بگسلد۔ لیکن باقتضا آویزش چہ سود آورد و ستیزہ با سپر چہ کار آید۔ رباعی

اگر شکایت گویم ز چرخ نیست صواب - وگر عتاب کنم با فلک جہ سود عتاب
چنانچہ خیمہ نیلوفری مرا بشکست - شکستہ بادش میخ و گسستہ بلوطاب
ناگزیر کج خمول گزیدہ بجای نکاہی سر پراہ انتظار نشست و شغل تاخن برول ز دین و جیگر پا
بودن پیشہ گرفت - قطعہ

ماکارواں آخرویم از دیار عمر - او بود مرد پیشتر از کارواں برفت
سعدی ہمیشہ با فراق احتمال داشت - و این نو پیش زد دست تحمل عنان برفت
ہیہات نیروئے آرامش ندارد و شناسائی بگردارئے گراید گوناگون دالش بیادری بنخواست
و چارہ تسکین افزونہ دشواریش آمد شد

بزار جہد بگردم کہ داریا بجز بوشم - نبود بر سر آتش میسرم کہ بخوشم
اندزہائے شاہنشاہ خدا آئین و عا لطفہائے پے در پے آل قدروان حتی پڑوہ ترا بکریوہ بصر
آیلہ پائے آورد و بجان بخشی و ولد ہی آل آداب آموز صورت و معنی بار و بگرد چہما بسوئے دنیا
گذاردہ شد و جاوہر آل اسپید ملک و ملکوت تا پچار شہر بند گردانید و در سیئہ خانہ دشم زام
روزگار جائے داد چہ کند و چہ چارہ سازد کہ از کشتن غم ز مانی آسایش ندارد - و نفس
آسودگی بر نمی کشد - ایات

خشک شد یارب ز بار بہائے من - از غم او دامن بہائے من
بے نہایت درد دل دارم از تو - جان اگر دارم خیل دارم از تو
سبحان اللہ ابوالفضل بن مبارک رامنگاشتن اکبر نامہ کہ بقالب نثر نختہ گرمی سے نماید لکنون
سراپا خاطر آں بود کہ توجہ نخل پیرائے بوستان سخن آفرینی بسا بار خاطر آں ہزار اولہ بر خواہد داشت
از نیرنگی روزگار بوقلموں اندیشہ واژونی گرفت و تا ہنگام آل پیش آمد کہ کس بیاں روز مبادی نجات
سخنوں دلاویزاں رہگائے نرنگاہ نقد من بن آشفقہ دل بچیدان بازگشت - ایات
بے اندیشہ کردم پیش و پس را - بہ حکمت ہائے اورہ نیست کس را
دریں بستاں زباں باید در و کرد - خموشی را بہ حیرت پیش رو کرد

ناگزیر با خاطرے پڑمان و حالتے ترندنجیال ہم زبانی آل و مسازدہ از تصور تقائے تو کر
جمیل در گرداوری تصانیف آل قسطاس دالش فراوان کوششہ گرفت - روشن شد کہ
از دشوار پسندی و بالاروی از شعر پیشین نقش پنجاہ ہزار بیت از صفحہ ہستی سترہ انداں لعبتان

تخیل گاہ را از پیش طاق شناسائی انداختہ سال چہل و دوم الہی جگہ پوی خاطرے سرا سیمہ دے
 صد بجائے در گرد پتجاہ ہزار بیت از نظم و نثر یک جا نگاشتہ آمد امید کہ سہگی تازہ رویان شہستان
 حقیقت و تمای نوریسان آں بوستان سراسے آگہی فراہم آمدہ انجمن افروز نشاط گرد ندریں دواد
 و جو یادے بیاضی شوریدہ خط کہ در بیماری خامہ نگار آں سفر گزین ملک تقدس بود بنظر در آمد
 بوزن مرآۃ القلوب ایات و شوارخوان چہرہ افروز شد بہم زبانان محفل آں یکتائے روزگار برآز
 گوئی نشست چوں ترانہ نو میدی آں گرد سامعہ کو بآمدہ پائے ہمت افشردہ بنور آگہی و
 نیر دے دل بر خواندہ نخت نخت گردانید و ہر طائفہ بطوماری نگاشتہ بیت بیت آنرا بکار و تمیز
 جدا ساخت و بر سطح کا قدین پیوند دادہ۔ سامان داستان نمود و تبریگی گزین و سر سخنے تازہ آرایش
 یانت از بدائع برکات ہر گوہرین داستانے کہ اندیشید۔ ازاں مسودہ نامتظم ایات آں چہ سہرہ
 نائش افروخت و ہر در شاہسوار کہ در سلب انتظام با بستگی داشت ازاں بچہ آگہی برگزیدہ آمد و از بجا
 کہ فطرت قافلہ سالار بود و نخت یاور آں منظوم و نثر کہ سخن شناسان بزم قیاضی انتظام آنرا
 نے اندیشیدند۔ قازدہ حسن تالیف بر روئے کشید و بتائیدات سماوی براورد زادہ والا اثراد
 خود را پیام زندگانی جاوید آورد۔ مرا شاہد مانی و این گروہ را حیرت فرو گرفت۔ مثنوی

دل من ازین داستان تازہ شد دماغ نشالم پر آوازہ شد
 بیفزود از گوہر ہوشش من چہ گوہر شد آویزہ گوشش من

بوکہ دلہائے آسودہ را سرمایہ تنومندی آید۔ پیرایہ تقدس آں لورانی پیکر گردد۔ از انجا کہ آگاہ
 دلان بیدار معزز نوشت انجام را از ناصیہ سر آغاز بر خوانند حسن خاتمت را کہ از فروغ قبول دلہا پدید
 آید۔ از عنوان نیک سگالی و خیر بیسی بر گیرند نسیم پذیرائی بر نر ہنگاہ دل سے وزد نوید جاوید ناکامی
 در کاخ صباخ فطرت خروش نشاطے اندازد۔ مثنوی

بمرا اند این داستان تخت بطرز فریبندہ کردم درست
 نشاط اندر آرد بخوانندگان مفرح رساند بدانندگان
 باین نامہ نامور ویر باز بماندم برو نام اورا دراز
 دل و دستاں را بدو لور باد وزو طعنہ دشمنان دور باد

خطبہ مرقع پادشاہی۔ سجدہ محمدت ایزدی بفرق قلم بہ تقدیم سے رسدنی نے قلم خطبہ بینی
 نے کشد کہ تصویر نگارین سرتے سپاس الہی از قدرت نقاش حدوث و مصور امکان بیرون

است۔ اگر بہ بنائے آسمان و عمارت زمین نیایش او نودہ آید در خطوط شعاعی بصیرت نایل
 نکو بسیدہ تر باشد کہ پادشاہ جہاں آرائے را بہ تعمیر دیوار گلین و ستف چوبین ستایش نماید و اگر
 دین کار شگرف بزرگ آمیزی مجربات با مادیات کہ مرقع موجودات عبارت از ان است تو سل جوید
 ہر آئینہ شرح جمال غیر منتہی را بدست آویز منتہی پر داختہ باشد قطعہ

گر خطوط شعاع دیدہ عقل ہمہ را بر سر ہم افزائی

بقیاس کمال اوست چنان کہ بگر ماہتاب پیمائی

سبحان اللہ ایں چہ خط قاصر نمط است کہ نگارش مے یابد کلک تقدیر منصب حامدیت نقطہ
 وجود را بصورت ایجاد و نقوش تکوینی نہ نوشتہ است۔ مشنوی

من کہ و تعظیم جلال از کجا دل ز کجا وین پر وبال از کجا

و ہم ہی پائے سے در نوشت ہم زورش دست ہی بازگشت

من حرف نشناس این سوا و نورانی از ان عزیمت باز آمدہ دل را بخیاں جلا اعل نعوت پادشاہ
 زمان پیروقت مرشد در کار۔ بیت

ہم نوردہ چراغ بینش ہم چشم و چراغ آفرینش

نور آگین مے گرداند و زباں را بگفتار آثار شاخ حق شناسی و ایزد پرستی خدیو زمان نگارین مے
 سازد دست را بادل ہم زبان مے کند و قلم چوبین را بازبان گوشین ہم راز مے گرداند۔ یعنی شکر
 نعمت منعم تحقیقی بر ویجاہ اعلان نقش پذیر مے گرد کہ ایزد جہاں آرا زمان مارا طراز زمانہا سے
 پاستائی گردانید و صورت را پایہ معنی بخشید ظاہر ہم رنگ باطن ساخت۔ تقلید را تحقیق گردانید
 چہ از مانہ بنالود چگونہ زمانیان نازند۔ آل روز ہنگامہ گفتار بود۔ امروزہ معرکہ کردار است۔ آل
 روز نقش راہ تقاس پرستان زوی۔ امروز شعلہ را ہری در دست داشتہ زبائے نقشبند تحقیقی است
 آل روز صورت با معنی انہا بود۔ امروز ہر دور خلوت کردہ وحدت ہم راز اند۔ آن روز دانش را
 پائے برجائے نیامدہ بود۔ امروز سلطان عقل بلند سرپرست و این بہار معنوی و نشاط و دانشی را بچاہت
 ذات مقدس دادا پرست ایزد شناس جہاں آرائے زمان ما است۔ شمس

آنکہ گردوں در انتظام امور تاکہ شاگرد اوست استاد است

سریر آرائے اقبال اورنگ تشین معنی مند نگار دولت روشنی افزائے چراغ ہدایت بلندہ فنا
 بخش ایوان تکمیل۔ بیت

بیتا ترجمہ پاک بنیاں بیدار ترین شب نشیناں

تیز جہاں تباب صورت و معنی نور بزم افروز دانش و داد خوانائے خطوط ایدی و توامی دانائے نقوش
انفسی و آفاقی۔ ابیات

شہنشاہ نظر سیر و خرد بخش جہانگیر و جہاندار و جہاں بخش

قسم سنج حقیقی و مجازی جہان عقل اکبر شاہ غازی

خداوند اتواہن باہ جواں بخت کہ آید سایہ اش پیرائے تخت

ظلال چتر دولت بر سرش داد مراد ہر دو عالم در برش داد

و از میان من این خدیو خدا شناسان عالی گوہر والا اثر او مصدر جلال خصال بر خورداری مستجمع شرف
شمائل حق پسند و ریح گزاری غرہ ناصیہ سعادت و اقبال قرہ باصرہ عظمت و جلال درہ التاج سلطنت
کبری خلف الصدق خلافت عظمی فروغ دوران اجلال نور پرورد نیز افضال مستوثق مضیات
اہی مستبیر انوار اہل اہلی رفعت پیرائے تخت و وہیم شاہزادہ دانش پیوند سلطان سلیم راورد ہنگام
عشقوان شباب و آفاق خیرانی کہ انشاء اللہ تبارک و تعالی در ظل خلیل آں سریر آرائے اقبال
یکمال پیری صوری و معنوی مشرف گردند۔ بدرعان قضا و قدر از عطیہ خانہ ایزدی عقل و وزین
در یاب و کمال سعادت و باغی حوصلہ کرامت فرمودند و پیدہ حق بین آں نونہاں اقبال !
سرمہ بینائی کشیدہ اندر تولاثر پر جلال حقوق پدیری اتم و فرزند کرمیت در بندگی بست فرزند
بود۔ خود را خدمت جوئے ہوئے۔ ثانیاً نگاہے ژرف در شرافت بزرگی شاہنشاہے انداخت
نظافی تازہ از رغبت بندی بر میان دل بست۔ ثانیاً عظام انوار معنی این ہادی آفاق در پیش
فاق دید عالی او جلوه ظہور فرمود۔ چندیں کند ارادت و عقیدت برگردن جان انداخت را با
در اندک فرصتی بقلای می بخت بیدار در چہ دو ات حقیقی کشودند و مراتب چہارگانہ اخلاص کہ تیز
رواں عرصہ آگاہی را بد شواری فراہم آید۔ باسانی بدست دولت او آمد۔ رضا مندی پدیری
عاطفت پادشاہی و ہدایت پیری و تربیت مرشدی در عمر و دولت و سعادت و حسن عاقبت انبیش
آورد این چنین قدر دان و در بین را زندگی دراز گردانند۔ تا بوسیله آں آثار حق شناسی افزاید
و نیز افزونی دولت را بشمارن غیبی تہنیت گردند کہ ہوا و چنیں گوہر والا در سایہ عاہت تربیت
شاہنشاہی بستلذات صوری و تمتات معنوی کامیاب آید و منہیان عام قدس اورانویہ
زیادتی سعادت آوردند یعنی ذات قدسی آں مجموعہ ہوشمندگی از عالم فراترک شدہ بگلشن

سمرائے معنی کہ گلستان ہمیشہ بہار است و مشرف گردد تا آنچه پرودہ پندار جہانیاں است اورا
 آئینہ حق نمائے گردد و ازاں قدم پیش نہادہ صور اشیاء را منظر نور حقیقی شناسند و این پایہ
 آگاہی را طے فرمودہ یک نور دانند کہ منظر گوناگون ظہور دارد و ازاں بلند تر شافتہ تلون ظاہر و منظر
 از وجہ دریافت او مرتفع گردد و جز یک نور مطلق در پیشگاہ خاطر او شعثہ طلوع نہ بخشد و فرودہ جہاں
 ملاء اعلیٰ نجستگی عافیت و شایستگی آخر کار رسانیدند کہ از بخت مندی خویش در بچہ حقیقت یکسانی در آید
 و نقاب دوری و حجاب مائی و توئی بر خیزد و ہموارہ این گلدستہ بہار ہوشمندی در مراتب حالات
 تماشاخانہ حسن علی الاطلاق مے فرماید و مجالے حسن را کہ مرآت جمال جہاں آراست در پیش نظر
 والاد استہ خاطر فیض مند خویش را بایں خرد وانا پسند عشرت گزیں و شادی آمود و دارو
 درین ہنگام مسرت افزا از اقتصانے نشاء جامعیت بخطوط استادان کار پرداز کہ در نظر
 حسن دوستان جلوہ گاہ ظہور محل انکشاف نور مقید است و در دیدہ دور بنیان حقیقت شناس
 جام گیتی نمائے حقیقت مطلق توجہ عالی مبذول داشت و الحق طلسم بلیغ خط آسمانی ہندسہ
 ایست از پرکار قلم ابداع چہرہ کشایارہ حافی کتابہ ایست بدست تقدیر نقش و نگار یافتہ بلکہ
 آئینہ جہاں نمائے واسطہ لاب حقیقت کشائے معنی است کہ براعلی جہاں وجود تعینہ نمودہ اند
 تا وید بان ظاہر و خبر رساں باطن باشد۔ راز دار سخن ترجمان دل مغز جان قوت دست سویدائے
 سفیر ضمیر است۔ اگر وساطت او نبود ہی بسا حقائق کوئی و آہی نادانستہ باندی سخن مائدہ فضال
 بر حاضران بزم دانش طلبان آرایش بخشد و خط برے آگاہی جو بیان دور و نزدیک خوان نعمت
 ترتیب و بدرفتاری

اگر نہ قید کتابت بود کجا باشد شگفتہ معنی رنگین و لفظ جاں پرودہ

اگر خط نبود ہی سخن زندگانی نداشتی و دل را از گذشتہا ر معافی کثر رسیدی۔ صورت بنیان پیکر
 دوونہ انگارند معنی دانان تیبہ اے چراغ معرفت شناسانہ ظلمتی ست دروے ہزاران نور بل نوریت
 کہ حال نارسیدگی چشم با خود دارد و نقش نگار اقلیم آگاہی است۔ بل سواد اعظم شہرستان معنی شب
 تاریست کہ بوارق ہوش افزایاوست۔ ایسیا ہی ست کہ باران روشنی آرد طلسمی است۔
 گنجینہ معنی را کہ اقتادگی روانی دارد و با خموشی گہ بابی و با جا ماندگی بلند پروازی و چون نعت
 کوئی آن ناوردہ مختصر نوشتہ آمد بمعنی آہی او نگاشتنے سے فتور۔ منقہ سات معنوی از بارگاہ علم
 ایزدی بہ نسبت۔ خاص کہ نفس ناظہر باہل جناب کبریائے احدیت است۔ اندکے از بسیاری

در ان گوہر نمود تجرد لمعہ مظهر تجشید و سلطان دل اور البشہرستان خیال کہ در معنی بزرخصیت در میان
 تجرد و مادی فرشتہ تا تجردی با تعلق و اطلاق با تقید انکساب نماید و از انجا گاہ بر بام زبان ششانی
 بدیچہ گوش فرود آمدہ۔ مرحلہ مرحلہ روابط تعلق گذاشتہ تجلوت کردہ دل سے مشتاید و از انجا بہ وحدت
 سرانے تقدیس رجوع معبودی سے کند و گاہ فرماں روائے دل آن مسافر آسمانی سیر را بے راحلہ زبان
 اے آبادی روانہ سے سازد و از انجا بر بڑ و بحر قلم و در ادعبور نمودہ بر فسحت آباد صفحہ حسن محل سے
 کشاید و از انجا بار اقامت بستہ از شاہراہ با صرہ بدار الملک حقیقت طبل رحیل بلند آوازہ
 سے سازد و باید دانست کہ ہر راہ نور دی را کہ از دارالعلم دل بعمل قانہ صورت آید۔ سوائے
 ان مراحل کہ گفتہ شد۔ چہار منزل دیگر است کہ قافلہ معنی ازاں بگذرد و ان عبادت از چہا
 حالت است۔ چہ اول در دل اندیشہ آن کار پدید آید کہ آنرا خاطر نامند و حدیث نفس گویند
 دوم دل را انجذاب نماید و خلیجان پدید آید کہ آنرا میل و سیجان خوانند۔ سوم دل عزیمت جزم در
 سرگیری۔ چہارم آن کار از پردہ خفا بجلائے ظہور شتابد۔ تا بد کہ جو یا ئے آگاہی نگاہے شرف
 دریں منازل و مراتب آمدن و برگشتن ہو و ج نشینان معنی کنند تا بسا از حقائق تجرد و تعلق
 چہرہ کشا و جلوہ نما گرد و چون بآئین خاص توفیق حسن خطا نگاشتن آمد باز بطرز دیگر حقیقت آنرا سے
 نگارند و شرح حسنی دیگر بزبان قلم سے وہ کہ عالم تصویر از بدائع نگار خانہ موجودات است و حسن
 گوناگون در طراز ہستی او جلوہ دار و حضرت پادشاہ صورت و معنی سخن بلند فرمودہ اند و آن است
 کہ صنعت تصویر آدمی را در را بہ معرفت غفلت ایزدی رہنمونی سے کند۔ علی الخصوص مصور را کہ بقلم
 غرائب نگار صورت آدمی را چنان شبیہ سے نگار و کہ بینندہ در حیرت فرود سے رود۔ لیکن آن جان
 گرمی و آن گوہر دریافت و آن حرکات و دلفریب نتواند از ہزار یکے بظہور آورد۔ ہر آئینہ بجز خویش
 قدرت ایزد تعالیٰ اعتراف نمودہ شناور بجز معرفت مبدع کل سے گرد و الحق بملاحظہ این
 دریافت بعضی از سادہ نوحان کہ رقم انکار بدیں صنعت بدیع شیدہ بودند۔ سر تجالت و در گریبان
 عبرت فرورہ نقش نگار اقرار شتند و چون نقش و نگار آئین تصویر نگاشتنہ لوح بیان شد
 بتازگی بطور سے خاص حال خط نیز ظہور یافت کہ خط سے است از تصویر چہاں شبیہ آرائے
 عالم علوی و سفلی است۔ اگر چہ در بسیار جا صور اشیاء نگارش سے یا بد۔ اما بسا از قدسی نثر ادب
 معنی را نیز دریں پیکر غرابت بخش آوردہ جمال آرائے شود و بسا از معانی خلقی را در حالت تصویر
 در آوردہ صورت پرست را ازین راہ بمنزل گاہ متنی را ہبری سے کنند و خط تصویر خاص

است کہ صور حروف را کہ ہر طائفہ برائے فہمیدگی و فہمائیدگی مطالب و مقاصد قرار
 دادہ اند۔ بطرزے مخصوص نقش مے کنند۔ ہماں طور کہ در عموم تصویرات صورت بزرگی صورت
 دلالت مے کند و آں بر معنی خاص ہمچنان صورت خطی دلالت بر الفاظ مے کند و الفاظ بر معنی سبحان اللہ
 گاہ ہوا را سخن ساخت و گاہ سخن را خاک و چون معرفت را چارہ نیست از شناخت حرف لاجرم
 بشرح آں پرداختہ حسن افزائے این مصنوع ایزدی مے گردد۔ اے پذیرندہ اسرار دانش اگر چه تحقیق
 این مراتب را نہ این جا نیست لیکن اندکے ازاں ناگزیر وقت است بیاید دانست کہ حرف کیفیتتی
 است خاص وابستہ بکیفیتی دیگر کماں قائم است۔ بہو کہ یکے از عناصر چہارگانہ است۔ ہر گاہ دو چیز
 کہ صلب و متضادم یک دیگر باشند۔ چون استغنی جدا شوند کہ آنرا قلع نامند یا بشدت پیوندند کہ آنرا
 قرع گویند۔ ہر آئینہ ہوائے آں میان موج گیر چون موج آب و آں موج سبب حدوث کیفیتتی شود
 کہ آنرا صورت و آواز گویند۔ و بعضے از دانشوران تجوز نمودہ تعریف صوت بسبب قریب کردہ اند
 کہ صوت ہوائے متموج است و بعضے بسبب بعید کہ صوت قرع یا قلع عنیف است و چون حال صوت
 کہ کیفیت ہواست۔ مفہوم شد۔ معلوم باید کرد کہ این صوت مطلق را کیفیات دیگر عارض گردد کہ
 از یک دیگر متمیز گرداند مثل زیر و بم یون و غنہ و آنچه از گرانی گلو بہم رسد و کیفیتتی خاص دیگر
 واسطہ خارج و تقطیع اجزائے ہوائی عارض صوت مے شود کہ دوزیر یا دویم یا دو غنہ یا دو آواز از
 گلو مے گراں از ہم جدا شوند۔ آں را حرف نامند شیخ ابو علی سینا در شفاء این کیفیت خاص صوت
 را حرف گوید و جمعی از بزرگان دانش صوت معروض آں کیفیت خاص را حرف شمرند و بعضے از
 دور بینان و قائلین ایجاد مجموع عارض و معروض را حرف شنامند و ہماناکہ این نزدیک بحق باشد و چون
 حقیقت حرف مبین شد۔ حقیقت حال عدو آنچنان است کہ ہر طائفہ در اں اختلاف دارند۔ آنچه
 درین خطوط کہ این مرقع والا بر اں مشتمل است مثبت شدہ بیست و ہشت است کہ ہر وہ صوت
 باز گردد اگر ہمزہ را از الف متمیز نگرداند و الا بست و نہ اینکہ در مفردات لام و الف یکجا نویسند
 مذہب طائفہ آخر است چون الف ہمیشہ ساکن باشد۔ ناگزیر اورا بیک حرف متصل ساختہ نگارند
 باعث براختصاص لام آنست کہ دل لام الف است و دل الف لام و مخفی نماند کہ در از منہ سابقہ
 حروف را اعراب مے گردند و طائفہ از متاخرین برائے آسانی آں را بہ نقطہ غیر رنگ مکتوب قرار دادند
 مثلاً اگر حرف بیابھی نوشتی اعراب را بہ نقاط شگرفی نگاشتی۔ چنانچہ فتح را بیک نقطہ سرخ بر بالائے
 حرف نہادی و برائے ضم نقطہ در پیش حرف گذاشتی۔ و بحیث کسر نقطہ در زیر حرف ثبوت کردی

وبعد از چند گاہ خلیل ابن احمد عرضی آن را تغییر داده هر حرکتی را صورتی و بجائے مخصوص تکرار داد چنانچه امروز مزبور و مشهور است و نیز حروف را دو قسم سازند معجم یعنی حروف نقطه دار چه اتمام یعنی اذالہ اشتباه است و حروف غیر منقوطه را مہمل خوانند یعنی در آن نقطه ترک شده است و در بعضی اطلاقات جمع نون و بی را معجم نامند چنانچه بہ نقطه دفع اشتباه سے شود۔ بعدم نقطه نیز ازالہ آن صورت سے بند و باید دانست کہ مراتب حسن خط چوں مدارج حسن دیگر اشیا و باعتبار تفاوت بینہ اختلاف وارد و ہر گروہی بہ مرتبہ دل نہاد شدہ۔ بان طرز خاص عشرت پیرائے است و آنانکہ از بخت بیدار یعنی خرد و در بین نظر دور دارند۔ از ہر مرتبہ حسن خطوط و بدیع اند و چوں حضرت شاہزادہ والا گوہر را ایزد توانا حوصلہ فراخ و دلے آگاہ و فطرتے بلند کر امت فرمودہ کہچ صہلے خطے نظر انداختہ برائے عشرت گزینی خویش و مسرت ہیقات اناہم بخاطر نور پذیر۔۔۔ سانیست کہ جموعہ از خطوط استادان انتظام یا بدنام سرمایہ عشرت حسن مطلق سراخام پذیر و ہم نشاء حسن مفید جلوہ دید بوسیلہ این ترکیب ترتیب پیرائے سرور ہر دو طائفہ ہتیا باشد۔ بت ابراہ آن گوہر والائے دانش بر تیز حق اساس خویش از نوشتہ ہائے خوشنویسان سحر پرداز قطعہ ہائے دلکش فراہم آوردند و این قہرست جلال انوار جمال الہی را کہ جمیع مراتب حسن مطلق نامند و گروہی آئینہ جہاں نمائے گویند و طائفہ ارژنگ مانی لقب دہند و طیفہ آن را در قع گویند کہ رقعہ رقعہ و پیرچہ پیرچہ انداختہ زندہ بدیع برائے حسن عالم افروز ساختہ اند و در اندک فرصتی و آغاز سال چہلم الہی این گلشن ہمیشہ بہار معنی سرسبز و شاداب گشت۔ بیت

ہر حرف ازو شکفتہ باغے افروختہ تر ز شب چراغے

این روزستانی است کہ در یک جا فراہم آمدہ حیرت افزائے جہانیاں است یا شبستانی است کہ ہزاراں چراغ بر رگہ زرد ہروان شاہراہ معنی افروختہ۔ اگرچہ سودائے صورت است اما ہزاراں عقل در دست سوداوسی است کہ ہزاراں شاہراہ بیاعض وارد یا خطے است بر عارض معافی ہووچ مشکیں نقابے است کہ سلمی صفتان مغدی از مشک آن بصدغ و دلائل غمزہ زنانشد جود مشکباریست کہ بر عارض نسرین بدنام جلوہ گاہ باطن فروہشتہ۔ رباعی

ہر صفوہ او بنزہت گلزارے ہر لوج چو لوج عارض دلدارے

ہر حرف چو خط چہرہ معشوقے ہر نقطہ چو خال لب گفتارے

بر آگاہ دلال خیرت پذیر روشن است کہ این اعجوبہ آفرینش کہ اورا خط گویند چوں عالم قدیم بے

سر دین است کہ نہ اور ابتدائی است و نہ اور نہایتی۔ لیکن چون حسن مدركات این حوا میں پختہ نہ
بیشترے بحسن اعتبار سے بازے گردد و ہر طائفہ بحسن خاص بوسیلہ آن پنج درجہ دل اختلاف
مے برد۔ در ہر زمانہ ہر طائفہ روشنی خاص در نقوش این حروف پر داخلہ اند چون خط ہندو
سریانی دیونانی عبری و قبطی و معقلی و کوئی و کشمیری و حبشی و ریجانی و روحانی و غیر آن و بمقتضائے
مصطلحات ہر قوم حسنی دریں نگار خانہ بدیع پدید مے آید و در بعضے قرطاس نامہائے باستانی ہر
بادم ہفت ہزاری نسبت کنند و طائفہ بادریں و جمعی گویند کہ ادریں خط معقلے را ترکیب داد
و بیشتری تفاوت در خطوط باعتبار سطح و دور است چنانچہ خط کوئی یک وانگ دورست و باقی
سطح و معقلی مجموع سطح است و کتابہائے عمارات کہند بیشتری باین خط است۔ چنانچہ جہاں نور
دیدہ درازیں آگاہی مے بخشد و بہترین خط معقلی آنست کہ مرتب سواد و بیاضی ہر دو
بہیتی خاص متمیز باشد کہ سواد خوانان آن نقوش را از سواد و بیاض آن اشتباہی مینماید آنچه
امروز در ایران و توران و روم و ہندوستان بزرگان دانش شہرت دارد و ہشت خط است از انجملہ
شش خط را باین مقلہ نسبت مے دهند کہ در تاریخ سہ صد و ہ ہائے از فرہ فرغ دیدہ وری
خوش از خط معقلی و کوئی و غیر آن اختراع نمودہ و برائے ہر حرفے بزعم خویش طرز ی خاصہ قرار
دادہ کہ دانایان آن طرز نوشتہ را چون موافق یا پند خط ترش گویند و اسامی آن بدین تنصیبات
است۔ مثلث و توفیع و محقق و نسخ و ریجان و رقاع و تعلق و تعلق و بعضے از داستان و از آن داستان
خط نسخ را منحرف یا قوت مستعصمی شمارند و مثلث و نسخ را دور دور دانگ است و سطح چہار تلی را مثلث
گویند و خفی را نسخ خوانند و توفیع و رقاع را چہار و نیم دانگ دورست و یک و نیم دانگ سطح جلی را
توفیع دانند و خفی را رقاع و محقق و ریجان چہار و نیم دانگ سطح است و دور یک و نیم جلی را محقق
خوانند و خفی را ریجان نامند و علی بن ہلال کہ باین ابواب مشہور است۔ این شش خط را خوب
نوشتہ و یا قوت بحال رسانید و بعد از و شش شاگرد او در خوش خطی عالمگیر شدند۔ اول شیخ احمد کہ
بہ شیخ زادہ سہروردی مشہور است۔ دوم ارغون کابلی۔ سوم مولانا یوسف شاہ مشہدی چہارم
مولانا مبارک شاہ زردین قلم پنجم سید حیدر ششم میر بیگی خط۔ ہفتم تعلق است کہ از رقاع و توفیع
استنباط نمودہ اند۔ سطحش بغایت کم است و خواجہ تاج سلیمانی کہ در شش خط سابق بہارت داشت
این خط را خوب نوشتہ و از متاخرین مولانا عبدالحی کہ منشی سلطان ابو سعید میرزا بود و درین
خط بد طوے داشت و مولانا درویش در این خط از و گزرا نیدہ و از منشیان حضرت شاہ شہابی

برابر شرف خان کسے نہ نوشت و خواجہ عبداللہ صیرفی و ملا محی الدین شیرازی و ملا عبداللہ اش
پڑھروی و حافظ حفیظ و مولانا بابا بکر و مولانا شیخ محمود و خواجہ عبداللہ مروارید ابن ہفت قلم را
پہ پایۂ لعلی رسانیدند چنانچہ صیت خوشنویسی آن نگارندگان بدائع آفاق را گرفت و چہیں گویند
کہ در زمان صاحبقرانی خواجہ میر علی تبریزی از نسخ و تعلیق خط ہشتم ابداع نمود کہ آن را نستعلیق
گویند و آن تمام دور است و از شاگردان اود و کس کار را پیش بردند یکے مولانا جعفر تبریزی دیگر مولانا
اہر لیکن درین وضع خاطرے ایستد کہ بسا خطوط نستعلیق کہ پیش از زمان حضرت صاحبقرانی نوشتہ
بودند نیز در آدہ است و از خوشنویسان این خط مولانا محمد اویجی است و سر آدہ ہمہ مولانا
سلطان علی مشہدی است خط را درین طرز بدیع پایۂ والا نہاد و اگرچہ از مولانا اظہر تعلیم نہ گرفتہ
اما خطوط اورا معلم خود دانستہ فیض وافر برداشت و شش کس از شاگردان مولانا درین طرز خط نام
بر آوردند سلطان محمد خندان سلطان محمد نور مولانا علاؤ الدین محمد ہروی مولانا زین عیدی
نیشاپوری محمد قاسم شادی شاہ و ہر یکے بطرزے خاص بدلربائی گروہے مخصوص گشت دیگر مولانا
سلطان علی قانی دیگر مولانا سلطان علی شیر مشہدی و مولانا ہجرانی کہ درین خط رتبہ دارند۔
بعد ازین سردفتر خوشنویسان نستعلیق مولانا میر علی ہروی است۔ اگرچہ بظاہر شاگردی مولانا
زین الدین کرد۔ اما از خطوط مولانا سلطان علی استغافہ تمام نمود۔ لیکن از فروغ فہم تغیر
روشن پیش نمودہ تصرفات نمایاں یا دیگر گذاشت۔ یکے از ایشان پرسید کہ میان خط شما و خط
مولانا سلطان چہ فرق است۔ گفت کہ من ہم خط پایۂ کمال رسانیدہ ام۔ لیکن آن نمک کہ
خط مولانا سلطان علی دارد و در خط من نیست دیگر مولانا محمد حسین تبریزی و میر احمد مشہدی و مولانا
حسن علی مشہدی و مولانا شاہ محمد نیشاپوری میر مغرکاشی و مرزا ابراہیم اصفہانی است و طائفہ
دیگر کہ درین تصویر خاص عمر گرامی صرف کردہ اند و امروز جا دورقی کہ در ظل سرخی خلافت عظمی
صاحب این نقش و پذیر توان گفت۔ مولانا محمد حسین کشمیری است کہ بر کاتبان روزگار چہرہ
دستی مے کنند و چوں بمقتضائے سخنان خرد پڑ وہان محلی ازین نگارین نامہ زمزودہ کلک حراعت
خاک نشین عقبہ استقامت ابوالفضل بن مبارک شد۔ بیٹا

ہماں بہتر کہ دانائے سخن سنج برون ز اندازہ نکشاید سر گنج

امید کہ این تازہ بہار صورت معنی و خجستہ نگار ملک و دولت ہموارہ طراوت بخش نظارگیان محفل
گرامی شود و ہر صفحہ گلستانی نغمہ اش منشور دوام شاد کلامی گردد۔